

Origen i actualitat de la col·lecció d'art català de Picasso: de Juli González a Apel·les Fenosa

EDUARD VALLÈS

Museu Nacional d'Art de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans

Picasso fou un artista excessiu en molts sentits, també en el terreny del col·leccionisme. De fet, ho guardava gairebé tot, en la mesura que era conscient que qualsevol document seu, per menor que fos, amb el temps acabaria adquirint un cert valor. Durant tota la seva carrera artística col·leccionà una gran nombre d'obres d'altres artistes que l'acompanyaren per la gran quantitat de domicilis on va viure i que configuraven, al capdavant, part de la seva biografia (figura 1).

FIGURA 1. Picasso, al seu domicili de Mougins, assenjala l'autoretrat de Joan Miró de 1919, de la seva col·lecció personal. Mougins, 1963. Fotografia: Edward Quinn.

A la seva col·lecció tenia obres d'artistes tan rellevants com Cézanne, Modigliani, De Chirico, etc., però també conservà un important nombre d'obres d'artistes catalans, fet menys conegut. No existeix avui dia una visió panoràmica, entesa en sentit monogràfic, sobre la col·lecció d'art català de Picasso. Algunes de les obres han estat publicades o exposades puntualment, però sense analitzar-les des de l'òptica d'una unitat de col·lecció creada per Picasso. En realitat, en aquest article només pretenem esbossar un primer estat de la qüestió, provisional i aproximatiu. Per sentit comú, mai no es pot donar per tancada cap recerca, però en aquest cas ja tenim la seguretat que els noms i les obres que citarem no són tots els que al seu moment van integrar la col·lecció personal de Picasso. Els motius són diversos: en primer lloc, es tracta d'una col·lecció que anà evolucionant amb el pas dels anys, ja que Picasso també en regalava o fins i tot en perdia el rastre. Els seus canvis de domicili agreujarien aquesta dificultat en la identificació de la col·lecció, si bé algunes obres es poden seguir perfectament a través de fotografies dels seus tallers separades per molts anys. En segon lloc, no es coneixen amb exactitud totes les obres que va guardar fins al final de la seva vida, sobretot les d'artistes menys coneguts, que molt probablement aniran apareixent amb el pas del temps. Actualment aquestes obres estan repartides en col·leccions públiques i privades amb traçabilitats molt diverses. A Catalunya, per exemple, n'hi ha al Museu Picasso de Barcelona, a la Fundació Palau o a la Fundació Apel·les Fenosa. Les del Museu Picasso són les obres d'altres artistes que Picasso donà l'any 1970 conjuntament amb la gran donació d'obres seves. Aquestes peces les havia conservat la seva família durant dècades i totes les obres d'artistes catalans són anteriors a la seva marxa a París l'any 1904. També hi ha obres al Museu Picasso de París, que entraren a les col·leccions nacionals de França després de la mort de Picasso. Algunes de més rellevants (un parell de Mirós) van formar part de la donació que els seus hereus van fer a l'Estat francès de la col·lecció personal de l'artista. I d'altres van integrar la donació en pagament que els mateixos hereus van fer per poder acceptar l'herència (un parell de Dalís). També hi ha obres d'artistes catalans a la col·lecció de la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte, així com en mans d'altres hereus i col·leccionistes particulars diversos. De tota manera, actualment no es coneix, ni de molt, tot el conjunt del que va ser la seva col·lecció personal. És per això que aquest article pioner sobre el tema necessitarà no pas una sinó successives actualitzacions. Aquest fet, lluny de ser un demèrit, serà una gran notícia perquè no només significarà que ens aproximarem amb més nitidesa a la col·lecció d'art català de Picasso, sinó que també, de retruc, ens permetrà

completar la informació de les vinculacions de Picasso amb l'art i els artistes catalans.

De tota manera, avui ja es pot fer una considerable aproximació a quins artistes catalans i quines obres van integrar la col·lecció personal de Picasso. Abans d'entrar a detallar-les, caldria fer algunes precisions generals sobre les característiques de la seva col·lecció d'art català. En primer lloc, es tracta d'un conjunt absolutament heterogeni —precisament perquè el mot col·leccionista no li és aplicable en el sentit tradicional— i els orígens de les obres són d'allò més diversos. En molts casos es tracta d'obres que li regalaren artistes amics seus o que, simplement, s'havien quedat al seu taller durant els anys de joventut. En altres casos es tracta d'obres que hauria adquirit, fos perquè l'interessaven especialment o amb l'objectiu d'ajudar econòmicament un artista, com passà en moltes ocasions. En altres casos eren pagaments en espècies de tercers, permutes amb altres artistes o, fins i tot, de marxants que volien obtenir el favor o l'atenció de Picasso. Una altra característica és la qualitat desigual de les obres de la col·lecció. A força de ser sincers, cal dir que un nombre important d'aquestes tenen un component més aviat anecdòtic i, fora d'algunes excepcions, no estem davant d'obres destacades de l'art català. Ara bé, això no treu que algunes peces menors siguin rellevants en la trajectòria d'un artista concret o en relació amb algun passatge de la biografia de Picasso. Precisament aquesta lectura en clau biogràfica servirà per resseguir la seva col·lecció, que de retruc serà un viatge per l'art català entre finals del segle XIX i bona part del segle XX. En pocs casos seran artistes rellevants i en molts altres seran artistes menys coneguts però que ens permetran de posar-los en relació amb Picasso. Aquest article no pretén ser exhaustiu amb el nombre d'obres de la col·lecció, bàsicament perquè actualment no es pot donar com a definitiu. Un estudi en més profunditat, que no permet l'espai d'aquest article, requeriria entrar més a fons en la vinculació de cada artista amb Picasso i afegir en alguns casos la correspondència que van mantenir, però, ateses les circumstàncies, ens limitarem a fer-ne una síntesi.

Sebastià Junyent i la vella generació modernista

Un primer grup estaria confegit per aquelles obres que Picasso tenia d'artistes pertanyents a la primera generació modernista, tots més grans que ell i que sens dubte admirà quan era encara un jove en formació. Parlem de noms com Sebastià Junyent, Josep Lluís Pellicer o Santiago Rusiñol. Per la importància de la peça, destaca el retrat blau que l'artista i crític d'art Sebastià Ju-

FIGURA 2. *Retrat de Picasso davant de La Vida*, realitzat per Junyent l'any 1903. Col·lecció particular.

nyent (Barcelona, 1865–1908) realitzà de Picasso l'any 1903, on el pintor malagueny apareix davant de *La Vida*, actualment en una col·lecció particular (figura 2). Picasso conservà tota la vida aquest retrat a l'oli que li realitzà Junyent durant el període en què aquest féu de mecenes del jove Picasso, fos adquirint-li obres importants —per exemple, *El vell jueu* o *La Vida*— o bé pagant-li durant uns mesos el lloguer del seu taller durant l'any 1903.¹ El *Retrat de Picasso davant de La Vida* va aparèixer per primer cop l'any 1904 a la revista *Forma*.² Aquest retrat és un dels grans documents del Picasso blau, perquè ens revela una de les poques imatges de l'artista du-

rant aquell període —exceptuant-ne els autoretrats i alguna fotografia— i perquè és l'única imatge existent que permet veure Picasso davant l'obra mestra de l'època blava. Gairebé com un joc especular, Picasso li va fer també a Junyent un retrat en blau cap a l'any 1903, actualment al Museu Picasso de Barcelona.³

No sabem per quina via, Picasso tenia a la seva col·lecció un dibuixet de Josep Lluís Pellicer (Barcelona, 1842–1901), una tinta d'un pagès amb un gall dindi, que es correspon amb les creacions de caire costumista d'aquell artista. Pel que fa a Santiago Rusiñol (Barcelona, 1861 – Aranjuez, 1931), Picasso tenia un retrat a llapis, signat «S. Rusiñol», de petit format, que també desconeixem com va arribar a les seves mans. Sabem que Picasso conegué tots dos artistes, especialment Rusiñol, que si bé ja no exercia com el modern dels anys pari-

1. Sobre la tasca de Sebastià Junyent com a mecenes de Picasso, vegeu: Sala, 1988.

2. Vegeu: «El pintor Picasso per Sebastià Junyent» (1904). *Forma. Revista Artística Mensual*, vol. 1, any 1904, pàg. 374.

3. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.018).

sencs, era una de les patums importants del panorama artístic. Rusiñol arribà a comprar sis obres a Picasso, cinc de les quals pengen actualment al Cau Ferrat de Sitges. Rusiñol fou, almenys durant els seus primers anys a Barcelona, tota una referència artística que amb el temps s'aniria difuminant als ulls d'un Picasso que anava acumulant referents artístics d'altres latituds. Tots dos dibuixos —el de Pellicer i el de Rusiñol— formen part del fons del Museu Picasso de Barcelona, on van entrar amb la donació de l'any 1970.⁴

Retrats de joventut, documents totals

El retrat de Sebastià Junyent forma part d'un conjunt de retrats de Picasso que formaven part de la seva col·lecció personal, i sens dubte és el més rellevant de tots però ni de bon tros l'únic. Picasso en conservà alguns altres i, si bé

FIGURA 3. Retrat de Picasso a l'oli realitzat per Ramon Riu Dòria cap a l'any 1895. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.025).

des del punt de vista plàstic no tenen gran rellevància, estem davant de documents importants pel que fa a la biografia picassiana. Alguns han estat reproduïts a les grans monografies internacionals sobre l'artista, atès que ens permeten de fixar la imatge real de Picasso durant la seva joventut. Per ordre cronològic, destaquen un total de quatre retrats, datats entre els anys 1895 i 1903, és a dir que ocupen gairebé tota la forquilla cronològica dels anys barcelonins de Picasso. El més rellevant és el retrat a l'oli que li realitzà un artista poc conegut, Ramon Riu Dòria (Barcelona, 1874–1907), també a les col·leccions del Museu Picasso de Barcelona (figura 3). Riu Dòria i Picas-

4. MPB 110.621 i MPB 110.429, respectivament.

so foren companys a les classes de la Llotja i, a la llista d'alumnes matriculats el curs 1895–1896, hi consten amb els números 103 i 108, respectivament. Sembla que fou a la Llotja on deuria desenvolupar-se i acabar la seva relació entre tots dos, atès que no tenim notícia que hagués anat més enllà. L'any 2016 Francesc Fontbona va incloure aquest artista en un volum sobre la pintura modernista amb voluntat antològica.⁵ Riu Dòria fou un dels artistes que participà, l'any 1903, en la realització dels murals per a la Maison Dorée de Barcelona.

Es coneixen un parell de retrats més, ambdós realitzats per l'artista Manuel Pallarès (Horta de Sant Joan, 1876 – Barcelona, 1974), que fou el primer gran amic de Picasso i a qui conegué el primer dia de classe a la Llotja, amb el professor Vicenç Climent. La seva amistat va durar un total de setanta-vuit anys; per tant, va ser l'amic més llarg que mai va tenir Picasso.⁶ En un dels retrats, Pallarès representa Picasso amb barret, tot just esbossat, com si fos l'inici d'un retrat que quedaria inacabat. Aquest retrat està al revers d'una altra obra, concretament una acadèmia del Museu Picasso de Barcelona —aquesta dibuixada per Picasso— que representa la imatge clàssica d'home i l'anyell, una iconografia que Picasso retrobaria amb èxit durant la seva maduresa. Malgrat que no es pot assegurar del tot, això indicaria que aquest dibuix hauria estat realitzat durant l'època acadèmica, entre els anys 1895 i 1896.⁷ El segon retrat de Picasso per Pallarès forma part de les col·leccions del Museu Picasso de París i, fins a dates recents, havia estat considerat un autoretrat de Picasso. Està integrat en un full envoltat d'altres dibuixos, però el mateix Picasso va reconèixer a Palau i Fabre que no era un autoretrat sinó un retrat que li féu Pallarès.⁸ Amb motiu de l'exposició «Picasso. Bleu et rose» de l'any 2018, de la qual vaig ser assessor científic, vaig aportar aquest testimoni de Palau i Fabre, i el Museu Picasso de París va canviar l'autoria del dibuix.⁹ Fora del terreny dels retrats, però continuant amb l'època de

5. Fontbona, 2016: pàg. 20, 262-263, i 400.

6. Sobre Manuel Pallarès, vegeu el catàleg de l'exposició «Manuel Pallarès–Pablo Picasso: homenatge a 78 anys d'amistat» (catàleg de l'exposició). Horta de Sant Joan: Centre Picasso d'Horta. Exposició comissariada per Eduard Vallès.

7. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.598R).

8. Palau i Fabre, 1970: 28.

9. *Picasso. Bleu et rose [exposition, Paris, Musée d'Orsay, 18 septembre 2018 – 6 janvier 2019] / commissaires d'exposition: Laurent Le Bon, Claire Bernardi, Stéphanie Molins et Émilie Philpott* (catàleg de l'exposició). París: Musée d'Orsay; Musée national Picasso-Paris; Vanves: Hazan, pàg. 44-45 i 346.

formació, Picasso va conservar una altra obra del seu amic Pallarès, un treball acadèmic convencional sense gaire interès. Però el que fa atractiva aquesta peça, en termes documentals, és que coneixem la mateixa acadèmia feta per Picasso. Totes dues són a la col·lecció del Museu Picasso de Barcelona (figures 4 i 5).

FIGURA 4. Còpia del faune dels platets realitzada per Pablo Picasso, 1895-1896. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.890).

FIGURA 5. Còpia del faune dels platets realitzada per Manuel Pallarès, 1895-1896. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.357).

Es tracta d'un model clàssic, el faune dels platets, que de segur van copiar d'un guix de la Llotja i que ens revela dues certeses: que si les van realitzar el mateix dia Picasso estava prop de Pallarès, com es pot comprovar veient la perspectiva de l'obra; i que en aquella època tots els estudiants feien el mateix i, per aquest motiu, es fa molt difícil distingir les autories d'obres acadèmiques d'aquesta naturalesa. El quart dels retrats de Picasso, de nou propietat del Museu Picasso de Barcelona, fou realitzat per l'artista i gran caricaturista Lluís Bagaria (Barcelona, 1882 - l'Havana, 1940). Al contrari dels retrats de Riu Dòria o Pallarès, aquest és molt posterior, del període 1903-1904, ja que el representa amb el bigoti incipient i la boina que Picasso va lluir durant aquell període (figura 6).

FIGURA 6. *Caricatura de Picasso realitzada per Lluís Bagaria, cap al 1903. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.948).*

Manolo i un parell de suïcides: Carles Casagemas i Hortensi Güell

A continuació citarem una sèrie d'artistes que, com Pallarès, Picasso conegué durant els primers anys: Manolo Hugué, Carles Casagemas i Hortensi Güell, els dos darrers artistes suïcides. Totes les obres d'aquests artistes, a excepció d'un parell de pintures de Casagemas, també van entrar al Museu Picasso a través de la donació que féu Picasso l'any 1970. Picasso conservà un autoretrat a llapis de Manuel Martínez Hugué, conegut com a Manolo (Barcelona, 1872 – Caldes de Montbui, 1945), curiosament l'única obra que ens consta que té d'ell, tot i que mantingueren la relació fins a la mort de l'escultor l'any 1945. El valor d'aquesta obra rau en el fet que es tracta d'un dels primers autoretrats coneguts de Manolo. Ell fou el responsable, juntament amb Frank Burty Haviland, que Picasso anés a raure durant tres estius seguits a Ceret, les cèlebres

estades cubistes dels anys 1911, 1912 i 1913. Aquest autoretrat té un punt inquietant, amb l'escorament cap a la dreta i amb un gest de malfiança apujant la cella (figura 7).

Tot ell s'ajusta molt al retrat literari que ens en fa Josep Pla a *Vida de Manolo*, on descriu els inicis de l'artista pels baixos fons de Barcelona i la misèria dels seus primers temps a París. Com a curiositat, direm que Picasso arribà a tenir un parell més de retrats primerencs de Manolo, actualment al Museu Picasso de París: un fet pel mateix Picasso, i l'altre realitzat pel poeta Max Jacob, tots dos de cap a l'any 1904.¹⁰ No deixa de ser sorprenent que aquests tres retrats, que es compten entre els primers que representen Manolo, formaren part de la col·lecció personal del pintor malagueny.

FIGURA 7. *Autoretrat de Manolo*, ca. 1901. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.932).

10. El retrat de Manolo del Museu Picasso de París és una aquarel·la sobre paper (MP. 482). El retrat de Manolo realitzat per Max Jacob integrà la dació i també es troba al fons del Museu Picasso de París (MP 3601). Per a més informació sobre aquest segon retrat, vegeu el catàleg de l'exposició *Picasso i la seva col·lecció. Barcelona, Museu Picasso. Exposició, 19 de desembre de 2007 – 30 de març de 2008*, pàg. 151 i 153. Exposició comissariada per Philippe Saunier.

Picasso també va conservar un bon nombre d'obres del pintor i poeta Carles Casagemas (Barcelona, 1880 – París, 1901), sens dubte un dels seus grans amics de joventut. Amb Casagemas compartiren taller durant un temps i amb ell va realitzar el seu primer viatge a París; per tant, no és estrany que hagués conservat obra seva. Tot i la llegenda creada, la seva amistat potser no arribà ni a dos anys, en tot cas no més enllà del febrer de 1901, quan Casagemas se suïcida a París. En total, Picasso arribà a tenir un mínim de cinc obres del seu amic, si bé una d'elles no fou atribuïda a Casagemas fins l'any 2014. Tres d'elles formen part de les col·leccions del Museu Picasso de Barcelona, i un parell que passaren als seus hereus en l'actualitat són propietat de la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte. Aquestes darreres són els olis *El mercat* i *Carrer de Montmartre*. El primer està en la línia estètica de la Colla del Safrà i el segon és una vista d'un carrer de Montmartre, molt probablement una de les darreres obres que realitzà Casagemas, atès que sabem amb seguretat que fou pintada a París.¹¹ No tenim notícia de com van arribar aquestes obres a mans de Picasso, si les tenia dels temps que visqué amb Casagemas o si les adquirí més tard. Per contra, les tres obres del Museu Picasso de segur que les obtingué arran del contacte amb Casagemas, atès que hi entraren amb motiu de la important donació de l'any 1970 i, per tant, les conservava la família des de l'època de joventut. Una és un dibuix completament deutor de Nonell i l'altra, una caricatura d'un guarda forestal dedicada a Mateu Fernández de Soto, que per la raó que fos quedà en mans de Picasso.¹² La tercera obra de Casagemas del Museu Picasso és un oli que durant molts anys havia estat considerat anònim, però que les recerques dutes a terme amb motiu de l'exposició em confirmà l'autoria de Casagemas, i així consta en l'actualitat als fons del Museu Picasso de Barcelona.¹³ Continuant amb artistes amb un final tràgic, Picasso conservà un oli de l'artista reusenc Hortensi Güell (Reus, 1876 – Salou, 1899) (figura 8). Aquest oli, que situa Güell en la línia estètica de la Colla del Safrà, fou un regal d'aquest artista a Picasso, a qui està amicalment dedicat. L'hi degué donar amb tota probabilitat durant l'estada de Picasso a Madrid, quan estudiava a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, entre 1897 i 1898. Tots dos artistes es van conèixer aleshores, però l'amistat no degué anar gaire més enllà, atès que Güell es va suïcidar poc temps després, l'agost de 1899, en una platja de Salou. Aquesta obra també va

11. Sobre aquests dos olis de Casagemas, vegeu: Vallès, 2014: 78–82 i 179–183.

12. Vegeu l'anàlisi d'aquests dos dibuixos a *ibid.*: 82–86 i 107–108.

13. Sobre aquesta obra i la seva atribució, vegeu *ibid.*: 84, 88 i 89, nota núm. 23.

entrar a les col·leccions del Museu Picasso de Barcelona amb motiu de la gran donació que l'artista realitzà l'any 1970.

FIGURA 8. Paisatge d'Hortensi Güell dedicat a Picasso durant els anys 1897-1898. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.941).

Però, sens dubte, el nom més representat des del punt de vista quantitatiu és el de Juli González (Barcelona, 1876 – Arcueil, França, 1942), amb un total de vuit dibuixos, tots ells del Museu Picasso de Barcelona. Són obres primerenques que ens parlen d'un González en formació, i totes presenten una temàtica i un estil molt similars que, en algun cas, ens recorden dibuixos de l'època blava de Picasso (figura 9). Les recerques dutes a terme amb motiu d'aquest article ens confirmen que degué existir un altre dibuix de González que estigué en mans de Picasso però del qual encara no hem pogut identificar la imatge.¹⁴

14. Aquest dibuix encara no l'hem pogut identificar, però, gràcies a la informació donada per Christine Pinault, podem confirmar que constava un altre dibuix de González a l'herència de Picasso.

FIGURA 9. Un dels vuits retrat de Juli González que conservà Picasso, realitzat cap a l'any 1902. Museu Picasso de Barcelona (MPB 110.989).

Picasso i González van mantenir una relació molt llarga que s'inicià a l'època d'Els Quatre Gats i fins i tot van fer junts el tercer viatge de Picasso a París l'any 1902, abans de la seva instal·lació definitiva a França. Però la relació entre tots dos no sempre fou tan idíl·lica, i poc després, durant l'any 1904, van mantenir una discussió al voltant de la desaparició d'uns dibuixos de González que, segons sembla, Picasso no li hauria retornat. Això va donar lloc a una disputa entre el seu germà Joan i Picasso, fins al punt que Juli li va prohibir l'entrada al seu taller:

Dices que no quieres encontrarte con mi hermano [Joan González] y que por esto no vienes al taller, pues ahora soy yo quien te lo digo: Mientras este asunto no

se solvente para el honor de mi hermano y para el mío te prohibo tu entrada tanto en mi casa como en el taller.¹⁵

Finalment tots dos retrobarien l'amistat més endavant i, malgrat tractar-se d'una relació amb alts i baixos, resultà extraordinàriament profitosa per a l'art d'avantguarda. La seva relació més estreta, a bastament coneguda, va tenir lloc al final de la dècada dels anys vint, quan van col·laborar en l'escultura en ferro. Quan va morir González l'any 1942, en plena Segona Guerra Mundial, entre els pocs assistents al seu enterrament, s'hi comptava el seu amic Picasso.

Nous temps, nous artistes: Miró i Dalí

Un segon grup d'obres que formaren part de la col·lecció de Picasso pertanyen a una nova generació d'artistes catalans que ja no eren coetanis seus com bona part dels tractats fins ara. Són artistes que, en la majoria dels casos, intentaven triomfar a París i buscaven el recer i l'ajut de Picasso. Gairebé tots arribaven a Picasso gràcies a escrits de recomanacions de catalans de l'entorn del pintor; d'altra manera era impossible de contactar-hi. Els dos noms catalans més rellevants de la col·lecció de Picasso pertanyen a aquest moment: Miró i Dalí. I es dona la circumstància que són els dos únics artistes catalans que formen part de les col·leccions del Museu Picasso de París, però per vies diferents. El motiu és que, després de la mort de Picasso, els seus hereus van fer una gran donació a l'Estat francès de la col·lecció personal de Picasso —s'entén d'altres artistes—, i entre la tria que realitzaren només van incloure dues pintures importants de Miró, juntament amb obres d'artistes com Cézanne, Renoir o Modigliani, entre d'altres. Però els hereus també van fer una dació a l'Estat francès, en pagament dels drets reals per haver acceptat l'herència de Picasso. Amb la figura de la dació, l'Estat francès va nodrir de Picassos les col·leccions nacionals de França, però també va integrar obres d'altres artistes, com per exemple un parell d'obres de Dalí que citarem a continuació. Altres artistes catalans que també formaven part de la col·lecció de Picasso i que havien integrat l'herència, com ara Casagemas o Apelles Fenosa, no van ser considerats prou rellevants per integrar ni la donació ni la dació.

15. Fragment d'una carta enviada per Juli González a Picasso el 23 d'agost de 1904. Archives Musée Picasso, París.

Pel que fa a Joan Miró (Barcelona, 1893 – Palma de Mallorca, 1983), es pot afirmar que és l'artista català més ben representat a la col·lecció de Picasso des del punt de vista qualitatiu. Hi havia dues obres rellevants de la seva primera època: un conegut autoretrat de l'artista i la *Ballarina espanyola*. Aquestes obres les podem veure en diverses fotografies preses en diferents domicilis de Picasso, atès que al capdavant va sentir sempre una gran admiració per l'obra de l'artista català, al marge d'una extraordinària relació personal que es mantingué fins al final de la seva vida. La relació començà amb una distància abismal entre tots dos perquè Picasso era tot un referent mundial, però amb el pas del temps entrà en un plànol gairebé d'igualtat i de familiaritat que Picasso reservava a molt pocs artistes. Es començaren a tractar el març de 1920, quan Miró el va visitar a París, un tracte que es va veure facilitat per la bona relació entre les mares de tots dos artistes. Pel que fa a l'autoretrat, segons Miró, Picasso no l'adquirí directament sinó que fou un regal del seu marxant Josep Dalmau a l'artista, en un intent de regraciar-s'hi (figura 10):

La primera vez que fui a París, Dalmau también se encontraba allí, y para facilitarme las cosas, ja ja, le regaló a Picasso mi autorretrato. Fue un regalo para Picasso y Picasso se alegró mucho. Como usted sabe, lo conservó toda su vida.¹⁶

16. Segons el testimoni directe de Joan Miró en una entrevista feta per Rosa Maria Subirana. Vegeu: Combalía, 1998: 34.

FIGURA 10. Autoretrat de Joan Miró realitzat l'any 1919. Museu Picasso de París. RF 1973-1979. Donació de Picasso, 1973.

Picasso ja coneixia l'obra perquè, després d'haver conegut Miró, aquest li envià fotografies de quatre obres seves, entre les quals hi havia aquest mateix autoretrat, dedicat al dors a Picasso. Uns anys més tard arribà a mans de Picasso l'oli *Ballarina espanyola*, de 1921, però tampoc no la comprà directament a Miró sinó al marxant Pierre Loeb (figura 11).¹⁷ Totes dues obres foren exposades al Museu Picasso de Barcelona amb motiu de l'exposició que es dedicà a la col·lecció personal de Picasso l'any 2007.¹⁸ Es coneixen altres obres que Picasso conservà de Miró, com ara un gravat poc divulgat que li degué regalar l'any 1947 amb una amical dedicatòria.¹⁹ Caldria afegir també una extraordi-

17. *Ibid.*

18. Per a més informació sobre aquestes dues obres de Miró, vegeu: «Joan Miró» (2007). A: *Picasso i la seva col·lecció. Barcelona. Museo Picasso. Exposició, 19 de desembre de 2007 – 30 de març de 2008* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, pàg. 184–189. Exposició comissariada per Philippe Saunier.

19. Obra pertanyent a la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte. Es tracta d'un gravat a l'aiguafort i punta seca, acolorit amb tinta calcogràfica, de 33,5 x 25 cm. Està dedi-

nària aiguada de Miró realitzada amb motiu de la celebració del norantè aniversari de Picasso, per tant, cap al final de la vida de l'artista. L'artífex de la idea fou el periodista Lluís Permanyer de *La Vanguardia*, que tingué la idea i la hi plantejà a Miró, que acceptà de seguida. Després de ser publicat en color a

FIGURA II. *Ballarina espanyola* de Joan Miró, de 1921. Museu Picasso de París. RF 1973–1980. Donació de Picasso, 1973.

la portada de *La Vanguardia*, Miró decidí que l'original havia de ser per a Picasso i l'hi donà personalment en una de les visites que li féu.²⁰ Permanyer detectà el dibuix, al costat de l'exemplar del diari, en una de les fotografies realitzades per David Douglas Duncan al domicili de Picasso poc després de la seva mort, fet que demostra que el guardà fins al final de la seva vida.²¹ Com ha passat amb altres artistes, és probable que vagin apareixent més obres amb el pas del temps, però difícilment tan rellevants com les dues pintures citades. No és menys important, dins de la col·lecció de Picasso, la gran quantitat de cartes i postals que tenia de Joan Miró i que actualment són als arxius del Museu Picasso de París.

Salvador Dalí (Figueres, 1904–1989) va conèixer personalment Picasso l'any 1926 a l'estudi de la Rue de la Boétie, si bé la seva dèria de conèixer l'artista ja era antiga. De tota manera, la seva relació va ser sempre asimètrica, en el sentit que Dalí no va trobar en Picasso la recepció que ell hauria desitjat.

cat de Miró a Picasso, el 3 de juliol de 1947. Reproduït al catàleg *Pablo Picasso i Joan Miró. Història d'una amistat. Can Prunera Museu Modernista, 12 de maig – 26 de novembre de 2017*, pàg. 130–131. Exposició comissariada per Joan Punyet Miró.

20. Per a més informació sobre aquest dibuix, vegeu: Permanyer, 2020: 43.

21. Agraïxo al periodista Lluís Permanyer la informació sobre aquest dibuix i la fotografia que el situa a casa de Picasso després de la seva mort.

De tota manera, més enllà d'algun estirabot que s'ha fet cèlebre —i sense entrar en el ressò de l'obra de Picasso en la de Dalí—, sempre va mostrar un gran respecte per Picasso i per la seva obra. L'any 2007, amb motiu de l'exposició «Picasso i la seva col·lecció» al Museu Picasso de Barcelona, es van exposar un parell de Dalís de la seva col·lecció. Al catàleg de la mostra no es feia referència a com havien estat obtinguts per Picasso, una circumstància que s'adiu amb la singular relació que mantingueren tots dos artistes. Totes dues obres van integrar la dació en pagament que van realitzar els seus hereus, i amb posterioritat van entrar al Museu Picasso de París. Les dues obres de Dalí són el dibuix *La memòria de la dona-nena* (figura 12) i *Figures surrealistes*.²² La història d'aquesta darrera obra és completament rocambolesca i revela que Dalí, sense el consentiment de Picasso, va inserir una quarta figura feta per ell entre les tres que ja eren al gravat *Tres banyistes* de Picasso.²³

FIGURA 12. Dalí. *Le chevauchée de la mort*, 1937. Signat com a «Gala Salvador Dalí». Llapís i tinta sobre paper, 44 x 54,5 cm. Fundació Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte, Madrid.

22. Salvador Dalí. *Figures surrealistes* (1933–1934). Musée National Picasso, París (MP 3253, dació de Pablo Picasso, 1979).

23. Sobre la història d'aquesta obra vegeu «Salvador Dalí», dins el catàleg de l'exposició *Picasso i la seva col·lecció. Barcelona. Museu Picasso. Exposició, 19 de desembre de 2007 – 30 de març de 2008*, pàg. 98–99. Exposició comissariada per Philippe Saunier.

Dalí es referia a la peça com una col·laboració conjunta que en realitat mai no va existir. L'obra va quedar a la col·lecció de Picasso, però quan va sortir a la llum anys més tard aquest ja no era viu per explicar la seva versió. Més enllà de l'anècdota, revela fins a quin punt Dalí estava obsedit a col·laborar amb Picasso. Existeix un tercer Dalí que fou propietat de Picasso, que no va participar en l'exposició citada i actualment és propietat de la Fundació Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte. Es tracta del dibuix *Le chevauchée de la mort*, una tinta sobre paper que té com a peculiaritat que és una de les obres que Dalí signà com a «Gala Salvador Dalí» (figura 13). Dalí també va col·leccionar obres de Picasso i l'any 1963, quan s'inaugurà el Museu Picasso de Barcelona, l'artista i Gala van contribuir-hi amb la donació d'un parell d'obres: un exemplar del llibre de bibliòfil *Les metamorfosis* d'Ovidi de Picasso i, sobretot, un *collage* de l'any 1913 que és, encara avui, l'única obra estrictament cubista representada al Museu Picasso.

FIGURA 13. Dalí, *La memoire de la femme-enfant*, ca. 1931. Tinta xinesa, tinta marró, llapis grafit i llapis de color sobre paper, 35 x 27,9 cm. MP 3591. Donació de Picasso, 1979.

Un parell d'escultors: Fenosa i Rebull

Fora d'aquests grans noms, destaquen els de dos escultors, Joan Rebull i Apel·les Fenosa. Hem de tenir en compte que parlem d'un període en què Picasso treballava moltíssim i amb poques possibilitats d'atendre d'una manera tan exclusiva altres artistes. La intensitat del tracte de Picasso amb tots dos ens fa pensar que hi havia alguna cosa que Fenosa i Rebull li aportaven més enllà de la seva personalitat: eren escultors. L'escultura era una tècnica que Picasso continuava investigant i, al contrari de la pintura, sentia una necessitat de compartir coneixements amb escultors, tal com passaria durant aquella mateixa dècada, en què començà a col·laborar amb Juli González. Per tant, intuïm que el contacte amb escultors, les converses, la visió de la seva obra o l'ús dels materials degueren ser per a ell un incentiu. Val a dir que no són comparables els casos de Fenosa i Rebull, atès que el nombre d'obres que arribà a col·leccionar del primer fou molt més important.

Apel·les Fenosa (Barcelona, 1899 – París, 1988) conegué Picasso l'any 1923 a través de Pere Pruna. L'inici de la relació amb Fenosa fou molt divertit, ja que quan es veieren per primer cop Picasso li va preguntar per la seva obra i Fenosa, per vergonya, li va dir que en tenia al seu taller, quan en realitat encara no havia fet res. Li va demanar que la hi ensenyés i, després de treballar a tota velocitat, li va portar quatre escultures que Picasso li va acabar comprant. Picasso el va posar en contacte amb el marxant André Level, que va ajudar a projectar la carrera de Fenosa a França, i amb Max Jacob, qui va escriure alguns textos per a les seves exposicions. Més enllà d'aquesta protecció, Picasso va donar entrada a Fenosa dintre d'un entorn de l'elit de la intel·lectualitat francesa, un fet que repercutiria en les personalitats que acabaria retratant. Les obres de Fenosa que tingué Picasso pertanyien a dos períodes molt diferenciats: les realitzades entre 1923 i 1929 són de gran rellevància perquè la majoria són peces úniques, bronzes realitzats a partir de cera. Del segon període, entre 1939 i 1944, Picasso també arribà a tenir diversos bustos que Fenosa realitzà de Jean Cocteau, Paul i Nusch Éluard o la comtessa Marie-Laure de Noailles, entre d'altres. Com a mostra de respecte, Picasso va arribar a fer una «exposició Fenosa» al seu propi taller. L'anècdota va tenir lloc l'any 1939, quan s'havia acabat la Guerra Civil Espanyola i Fenosa tornà a París. Picasso el va rebre amb un bon nombre d'obres seves de la dècada dels anys vint exposades a l'interior del seu taller a manera de benvinguda i homenatge a la seva persona.²⁴ També caldria citar una curiositat, la realització d'un pessebre l'any

24. Tillier, 1996: 43.

1941, amb un total d'onze peces del naixement de Jesús, que també fou propietat de Picasso. Segons testimoni del mateix Fenosa, Picasso hauria arribat a tenir al voltant d'un centenar d'escultures seves. Segons Brigitte Leal, «unes seixanta han estat recuperades gràcies als seus hereus» i, de fet, al catàleg raonat de Fenosa un

FIGURA 14. *Retrat de Dora Maar* realitzat a dues mans per Picasso i Fenosa. Fundació Apel·les Fenosa.

total de seixanta obres consten com a procedents de la col·lecció de Picasso.²⁵ En l'actualitat, vint-i-set escultures d'aquella col·lecció formen part dels fons de la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte.²⁶ Una darrera recerca duta a terme durant aquest any 2020 hauria fixat en més d'una setantena les obres de Fenosa que en algun moment van formar part de la col·lecció de Picasso.²⁷ Una de les escultures de la col·lecció de Picasso, un retrat de Dora Maar —que fou propietat d'aquesta i se subhastà quan morí— es troba actualment a la Fundació Fenosa i és considerada una obra feta a dues mans (figura 14). Històricament va passar per diferents atribucions, en primer lloc a Picasso, posteriorment a Fenosa, i ara finalment s'ha considerat una obra de tots dos artistes.²⁸

25. Leal, 1999: 110.

26. Agraeixo la informació donada per la Sra. Ellénita de Mol, de la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte.

27. Agraeixo aquesta informació a l'historiador de l'art Xavier Soley, qui està fent una recerca de treball de final de grau sobre la relació entre Picasso i Fenosa. Aquest treball està pendent de publicació durant l'any 2020, i porta el títol «Apel·les Fenosa i Pablo Picasso: Una amistat fins a l'últim dia».

28. Sobre la peripècia d'aquesta obra, la seva adquisició i els canvis d'atribució, vegeu el catàleg de l'exposició comissariada per Josep-Miquel García *Un retrat a quatre mans*. El Vendrell: Fundació Apel·les Fenosa, 2017. Agraeixo també la col·laboració de Josep-Miquel García, director de la Fundació Apel·les Fenosa, en aquest treball.

Sabem que Picasso tingué altres peces de Fenosa, com per exemple un retrat que féu de Picasso, actualment desaparegut, però documentat fotogràficament al taller de Picasso. Realment la relació entre ells fou molt estreta durant un temps, i fins i tot Picasso va arribar a pagar algunes fosses d'escultures de Fenosa, tal com ho demostren algunes factures que conservà Picasso (figura 15). Del que no hi ha cap dubte és que, a falta de noves recerques, Fenosa és l'artista català de qui Picasso arribà a tenir més obres.

**FONDERIE DE BRONZE D'ART
A CIRE PERDUE**

EMILE ROBECCI
13, AVENUE PIERRE-LAROUSSE
EN FACE L'ÉCOLE SUPÉRIEURE D'ÉLECTRICITÉ
— MALAKOFF (SEINE) —
PORTE BRANCON ET PORTE DE VANVES
Domicile particulier : 30, Rue Leriche (XVe)

Paris, le 9 juillet 1941

*Monsieur Fenosa 19 rue de la Plaine Doin
Hotel Wago*

<i>Consigné le 28 mai 1941 pris par lui-même à mon atelier les sujets</i>		
<i>7 statuettes exécutées en bronze:</i>		
<i>1 tête tête Jean Cocteau</i>		<i>200 f</i>
<i>1 Masque jeune femme</i>		<i>325 f</i>
<i>1 tête de femme modelage direct</i>		<i>250 f</i>
<i>2 petites statuettes modelage direct</i>		<i>400 f</i>
<i>1 statuette plus grande</i>		<i>225 f</i>
<i>1 petite mine armée</i>		<i>150 f</i>
	<i>total</i>	<i>1550 f</i>
<i>Deuxième livraison de mine:</i>		
<i>4 petites statuettes à 200 f pièce</i>		<i>800 f</i>
<i>1 tête femme</i>		<i>200 f</i>
<i>3 statuettes plus grandes</i>		<i>750 f</i>
	<i>total</i>	<i>2300 f</i>
<i>Mais chez Picasso le me suis fait mal aux yeux.</i>		
<i>Je n'apporte 500 francs reductions.</i>		
<i>Fenosa</i>		
<i>B.N.C.I. nr W-6341-39 19 juillet 1941</i>		

FIGURA 15. Factura del fonedor Robecchi emesa a Apel·les Fenosa. A sota a la dreta, a tinta, la signatura de Picasso assegurant que ha realitzat el pagament de la fosa de les escultures. Cortesia Successió Picasso.

Sabem que Picasso va arribar a tenir diverses obres de Joan Rebull (Reus, 1899 – Barcelona, 1981), resultat d'una relació intensa durant un temps. Es van conèixer també a través de Joan Pruna cap a l'any 1927 — poc després l'hauria anat a veure amb Fenosa— i, com en el cas de Fenosa, la relació va continuar després de la Guerra Civil Espanyola.²⁹ Segons Palau i Fabre, Picasso li adquirí un parell d'escultures i fins i tot li va voler organitzar una exposició a casa seva, tal com havia fet amb Fenosa, però no acabà de reeixir:

Rebull se n'anà a Pontins (Landes) a treballar, i aquí va rebre un telegrama de Sabartés dient-li que anés a París: Picasso li organitzava una exposició a casa seva mateix. Rar privilegi! Però, quan tot estava a punt, esclatà la segona Guerra Mundial, i Picasso va telefonar a Rebull per tal que anés a retirar les seves obres.³⁰

Durant un temps, la relació entre tots dos fou força familiar, fins al punt que les seves respectives filles, Maya i Elvireta, es van fer bones amigues. Un dia Rebull regalà a la petita Maya un bust d'Elvireta i davant d'aquest gest Picasso va voler correspondre (figura 16).

FIGURA 16. *Retrat de Maya Picasso* per Joan Rebull, 1944. Donació Maya Picasso, 2004. Fundació Palau, Caldes d'Estrac.

29. Sunyer, 2003: 140. Catàleg de l'exposició comissariada per Joan Abelló Juanpere.

30. Palau i Fabre, 1971: 187.

Segons el testimoni de la família Picasso, Picasso hauria demanat a Rebull que fes un retrat escultòric de Maya, que Picasso li hauria comprat a preu de mercat.³¹ De tota manera, sembla que aquesta obra hauria participat al Salon de la Jeune Sculpture Française de 1940, on l'hauria adquirit Picasso.³² Tant el retrat d'Elvireta com el seu, Maya els va tenir sempre en el seu poder, fins que l'any 2004 decidí donar el seu retrat a la Fundació Palau, que poc abans havia creat el poeta i expert picassià Josep Palau i Fabre. Aquest retrat va ser exposat per primer cop l'any 2004 a la mostra que es féu sobre Rebull al Museu Reina Sofia, i actualment forma part de la Fundació Palau de Caldes d'Estrac. Quan l'obra havia de tornar a París després de l'exposició a Madrid, Maya va voler felicitar el naixement de la fundació amb un regal i la seva decisió fou que l'obra no retornés a París sinó que anés directament a Caldes d'Estrac. Amb motiu de la donació es feu un acte a la Fundació Palau, el febrer de 2004, amb la presència de la mateixa donant i el llavors president de Catalunya, Pasqual Maragall (figura 17). L'escultura és un bust frontal de Maya de quan tenia uns vuit o nou anys, visiblement inacabat i extremament fràgil, ja que és una escultura que no va ser cuita. Segons Jaume Sunyer, Picasso també hauria adquirit a Rebull una altra escultura, un cap del seu fill Xavier.³³ Rebull, a causa d'aquesta vinculació amb Picasso, hauria estat l'introduïdor de molts altres artistes i intel·lectuals catalans, com Sebastià Gasch, entre d'altres.³⁴

31. Widmaier, 2002: 302.

32. Sunyer, 2003: 140.

33. *Ibid.*

34. Palau i Fabre, 1971: 187.

FIGURA 17. Acte de donació del retrat escultòric de Maya Picasso. D'esquerra a dreta: Josep Palau i Fabre, el president de la Generalitat Pasqual Maragall, Maya Picasso, l'alcalde de Caldes d'Estrac, Joan Rangel, i el director de la Fundació, autor d'aquest article, febrer de 2004.

Els Picassos catalans de Picasso

Finalment, volem tancar l'article amb una categoria singular del Picasso col·leccionista. Per motius obvis, no podem considerar part de la seva tasca col·leccionista aquelles obres seves que guardà durant tota la vida. Però, què passa amb les obres realitzades durant els anys que visqué a Catalunya i que, per motius sentimentals o de l'ordre que fos, Picasso recomprà al cap de molts anys? Obres que potser havia donat o venut per necessitat i que, en un moment determinat, decidí recuperar. De segur que són moltes, però donarem un parell d'exemples d'obres que van tornar a les mans de Picasso al cap dels anys, i que ja respondrien a un afany col·leccionista estricta. Un cas va ser documentat per Josep Palau i Fabre, a qui, enmig d'una de les seves entrevistes amb Picasso, li va fer saber que havia recomprat un retrat del vell Josep Fondevila realitzat a Gósol l'estiu de 1906 (figura 18). Palau i Fabre mateix

explica l'episodi i el document que en resultà, una fotografia on apareix Picasso sostenint el dibuix:

Li mostro retalls de la premsa de Lleida a propòsit de la meva conferència i de la proposició de fer un centre evocador de la seva estància a Gósol. Surt i torna al cap d'un moment, ensenyant-me el primer retrat que va fer a Josep Fondevila [...] Amb el temps he deduït que Picasso l'ha readquirit [...] i perquè veu que el meu aparell és antiquat, surt al balcó, a ple sol. El fotografio.³⁵

FIGURA 18. Picasso mostrant a Palau i Fabre el retrat de Josep Fondevila fet a Gósol l'any 1906 i que acabava de recomprar, 17 de març de 1967. Fotografia: Josep Palau i Fabre. Fundació Palau, Caldes d'Estrac.

35. Palau i Fabre, 1997: 70.

L'altra obra és un oli rellevant del període blau, un dels primers retrats que Picasso féu de Sabartés el 1901 (figura 19). Durant un temps aquest oli va ser en un lloc desconegut després d'haver estat penjat a les parets d'Els Quatre Gats fins que el local va tancar portes. El mateix Sabartés explica la divertida anècdota d'aquest retrat i la seva còmica exposició al local:

Con su equipaje lleva mi segundo retrato pintado al óleo; dice que lo dejará en mi casa y yo le creo. Estoy seguro de que en aquel momento está dispuesto a hacerlo; pero... ¡quién sabe en lo que pensará al abrir su maleta en Barcelona!... Tener que tomar la tela, llevarla a mi casa, explicarse con gente que ni siquiera conoce, es demasiado complicado para él. Lo que hace no tiene nada que ver con su propósito inicial: lo coge, lo mira, lo saca de su casa, y por el camino determina primero entrar el «Els 4 Gats». Pere Romeu le prueba un marco barroco de talla, dorado a la antigua, y lo cuelga en la pared [...]. Allí lo encuentro yo unos meses después, y allí se queda hasta que el café se viene abajo [...] pasa de mano en mano y, por fin, después de algunos años, vuelve a las manos de Picasso *moyenant finances*.³⁶

FIGURA 19. Jaume Sabartés amb el retrat blau amb pinçanàs que li féu Picasso l'any 1901. París, ca. 1951. Fotografia: Alexander Liberman.

36. Sabartés, 1953: 95–96.

Picasso recomprà aquesta obra perquè formava part del seu univers sentimental, la va posseir durant un temps i l'any 1968 la donà al Museu Picasso de Barcelona, juntament amb la sèrie completa de *Las Meninas*, en memòria precisament del seu amic i secretari.

Una col·lecció atomitzada pendent de completar

Com hem dit al principi, hi ha artistes i obres de la col·lecció de Picasso que, per les raons que siguin, encara no han sortit a la llum. N'hi ha d'altres que coneixem per testimoni oral, però sense cap document que ho acrediti no podem afirmar que van formar part de la seva col·lecció. No obstant això, en alguns casos existeix aquest document que ens permet de confirmar-ho. Posarem com a exemples només un parell d'obres, un dibuix d'Isidre Nonell i un oli de Manuel Pallarès, que representen dues tipologies diferents. Del de Nonell no tenim cap imatge, només un testimoni escrit. Per contra, del de Pallarès es coneixen imatges de l'obra als domicilis de Picasso —un cas similar al del desaparegut retrat de Picasso fet per Fenosa o al del dibuix de Miró per a *La Vanguardia*, abans citats. Els Gaspar, amb motiu d'una visita a Picasso, davant del dubte sobre què portar-li com a present, es van decidir per un dibuix de Nonell:

A cada visita li portàvem un regal o altre. Havies de rumiar coses que li poguessin fer gràcia perquè tenia de tot [...]. El regal que va agradar-li més va ser un dibuix de Nonell. Quan va traslladar-se de Cannes, La Californie, a Mougins, a Notre Dame de Vie, se'l va emportar perquè el volia tenir amb ell.³⁷

Segons testimoni dels Gaspar, el dibuix hauria acompanyat Picasso pels seus diferents domicilis, però desconeixem quin era exactament aquest dibuix. Manuel Pallarès li regalà a Picasso un paisatge, una vista de Santa Bàrbara d'Horta de Sant Joan, una muntanya molt estimada per Picasso perquè protagonitzà diverses pintures de l'any 1909, en ple cubisme geomètric. Picasso guardà aquesta pintura tota la vida, atès que apareix en fotografies dels seus tallers, des del Boulevard Clichy a principis de segle fins a Notre Dame de Vie al final de la seva vida.³⁸ Testimonis com aquests, provinents de foto-

37. Gaspar i Ferreras, 1997: 108–109.

38. Al marge d'aquestes fotografies, l'expert picassà John Richardson la reproduí en el seu primer volum biogràfic sobre Picasso. Richardson, 1991: 100.

grafies o de monografies d'artistes —que en un moment o altre es van creuar amb Picasso—, permetran en el futur documentar noves obres que haurien format part d'aquesta col·lecció. D'altra banda, és molt probable que Picasso hagués tingut obra d'artistes que sovintejava de manera regular. Per exemple, seria el cas d'Antoni Clavé, algú de la màxima confiança de Picasso durant molts anys. O el de les escultures de ferro de Juli González —el més rellevant de la seva creació i, a més, en paral·lel a Picasso—, quan fins avui només ens consten dibuixos de joventut. Sens dubte, també hauria tingut obres dels seus nebots J. Fín, sobrenom artístic de José Vilató Ruiz, i Javier Vilató, algunes d'aquestes documentades a la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso para el Arte.³⁹ Aquests artistes que van formar part de la col·lecció de Picasso o que l'haurien pogut integrar tenien, fora d'alguna excepció, quelcom en comú, uns certs lligams de relació personal o d'amistat amb Picasso. En la majoria dels casos es tracta d'una relació documentada i en d'altres, pendent de conèixer algun dia. Totes aquestes obres no constitueixen una col·lecció artística rellevant per ella mateixa, ni són d'una gran qualitat, ni tan sols tenen una unitat cronològica i estilística. El sentit de la unitat els ve donat únicament per la seva relació amb Picasso, i totes pengen d'una manera o d'una altra de la seva persona. Per aquest motiu les va conservar tota la vida i no les posseïa com un col·leccionista clàssic sinó com algú que guarda els seus records familiars, més enllà dels noms dels artistes. Com hem dit al principi, estem del tot segurs que només coneixem una part de la seva col·lecció i que en el futur apareixeran més obres i més artistes a mesura que vagi sorgint més documentació. Malgrat que tot plegat farà envellir aquest article, pensem que tenia sentit establir un primer estat de la qüestió.

Agraïments:

Juan Abelló Juanpere	Violette Andrés	Maria Choya
Margarida Cortadella	Josep-Miquel García	Anna Maluquer
Ellénita de Mol	Lluís Permanyer	Sílvia Domènech
Christine Pinault	Xavier Soley	Raquel Revuelta
Javier Vilató	Anne-Claire Duperrier	

39. Als fons de la Fundación Almine y Bernard Ruiz-Picasso, per exemple, hi consta un oli i una quinzena de gravats de Javier Vilató.

Referències bibliogràfiques

- COMBALÍA, Victòria (1998). *Picasso-Miró. Miradas cruzadas*. Madrid: Electa, 1998, pàg. 34. «El pintor Picasso per Sebastià Junyent» (1904). *Forma. Revista Artística Mensual*, volum 1, any 1904, pàg. 374 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2056 [consulta: 22 abril 2020].
- FONTBONA, Francesc (2016). *Pintura catalana. El modernisme*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pàg. 20, 262–263 i 400.
- GASPAR I PARONELLA, Joan; FARRERAS, Elvira (1997). *Memòries. Art i vida a Barcelona, 1911–1996; recollides per Antoni Ribas*. Barcelona: La Campana, pàg. 108–109.
- «Joan Miró» (2007). A: *Picasso i la seva col·lecció: Barcelona, Museu Picasso, exposició, 19 de desembre de 2007–30 de març de 2008* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, pàg. 184–189.
- LEAL, Brigitte (1999). «Els Fenosa de Picasso». A: *Apel·les Fenosa, 1899–1988: exposició, Museu d'Art Modern del MNAC, 16 juny–22 agost, Barcelona 1999* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, pàg. 110.
- Pablo Picasso i Joan Miró. Història d'una amistat. Can Prunera Museu Modernista, 12 de maig–26 de novembre de 2017* (catàleg de l'exposició) (2017). Sóller: Fundació Tren de l'Art / Can Prunera Museu Modernista, pàg. 130–131.
- PALAU I FABRE, Josep (1970). *Picasso per Picasso*. Barcelona: Joventut, pàg. 28.
- (1971). *Picasso i els seus amics catalans*. Barcelona: Aedos, pàg. 187.
- (1997). *Estimat Picasso: 35 obres i 14 documents inèdits*. Barcelona: Destino, pàg. 70.
- PALLARÈS, Manuel (2003). *Manuel Pallarès–Pablo Picasso. Homenatge a 78 anys d'amistat* (catàleg de l'exposició). Horta de Sant Joan: Centre Picasso d'Horta.
- PERMANYER, Lluís (2020). «La història d'un Miró al taller de Picasso». *La Vanguardia*, 4-4-2020, pàg. 43.
- PICASSO, Pablo (2007). *Picasso i la seva col·lecció. Barcelona, Museu Picasso: exposició, 19 de desembre de 2007–30 de març de 2008* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Institut de Cultura, pàg. 151 i 153.
- (2018). *Picasso. Bleu et rose [exposition, Paris, Musée d'Orsay, 18 septembre 2018–6 janvier 2019] / commissaires d'exposition: Laurent Le Bon, Claire Bernardi, Stéphanie Molins et Émilie Philippot* (catàleg de l'exposició). París: Musée d'Orsay. Musée national Picasso-Paris; Vanves: Hazan, pàg. 44–45 i 346.
- RICHARDSON, John (1995). *Picasso: una biografia*. Vol. 1–2. Madrid: Alianza, pàg. 100.
- SABARTÉS, Jaume (1953). *Picasso: Retratos y recuerdos*. Madrid: Afrodísio Aguado, pàg. 95–96. La Cariàtide, 14.
- SALA, Teresa-Montserrat (1988). *Junyent*. Barcelona: Nou Art Thor.
- «Salvador Dalí» (2007). A: *Picasso i la seva col·lecció. Barcelona, Museu Picasso. Exposició, 19 de desembre de 2007–30 de març de 2008* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, pàg. 98–99.

- SUNYER, Jaume (2003). «Joan Rebull y Picasso. Encuentros y desencuentros». A: Rebull, Joan. *Joan Rebull: años 20 y 30. MNCARS, Madrid, 30 de septiembre 2003 – 19 de enero 2004* (catàleg de l'exposició). Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, pàg. 140.
- Un retrat a quatre mans* (catàleg de l'exposició) (2017). El Vendrell: Fundació Apel·les Fenosa.
- TILLIER, Bertrand (ed.) (1996). *Fenosa Propos d'Atelier*. Reims: Dumerchez & Association des Amis d'Apel·les Fenosa, pàg. 43.
- VALLÈS, Eduard (2014). «Casagemas. Una baula escapçada en context». A: Casagemas, Carles. *Carles Casagemas, l'artista sota el mite [del 31 d'octubre de 2014 al 22 de febrer de 2015. Museu Nacional d'Art de Catalunya]* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. Monografies Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2.
- WIDMAIER PICASSO, Olivier (2002). *Picasso: portraits de famille*. París: Ramsay, pàg. 302.